

2. Крисанов Ф.Д. Сельское расселение: социально-экономический аспект // АН УССР. Ин-т экономики. – К.: Наукова думка. 1988. – 140 с.
3. Шепотько Л., Прокопа І., Максимюк О. Село: сучасна політика і стратегія розвитку // НАН України: Ін-т економіки. – К.: 1997. – 330 с.
4. Зільбер Г.А., Думін Б.Я. Деякі особливості географії населення Львівської області // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – Львів. 1962. Вип. 1. – С. 60-63.
5. Анісімова Г.М. Максимова Є.М. Особливості розвитку територіальної системи розселення в Західному регіоні України // Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. – К.: Наукова думка. 1993. – С. 66-76.
6. Билецкий М.И., Кныш М.М. Шевчук Л.Т. Проблемы рационального использования трудовых ресурсов сельского хозяйства региона (на примере Львовской области) // Весник Львов. ун-та. Серія географічна. – Львов. 1986. Вип. 15. – С. 71-74.
7. Россет Э. Процесс старения населения, Демографические исследования. – М.: Статистика. 1968. – 509 с.

Summary:

Pandyak I., Gusak M. GEOSPATIAL PECULIARITIES OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF RURAL SETTLEMENT OF LVIV REGION

The peculiarities of the humanity changes of rural settlements of Lviv region in the post war period are analyzed. It has been discovered the types of rural settlements for humanity. And it has been analyzed the peculiarities of development of demographic and social-economical processes.

УДК 911.373 (477)

Лілія ЗУБ

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ).

Сьогодні, коли в Україні продовжує загострюватися демографічна криза, дослідження міграцій населення вимагає глибокого осмислення та вивчення, оскільки їх вплив на демографічні процеси з кожним роком зростає. В останні роки цьому питанню мало приділялося уваги, тому що дослідження міграційних процесів є одним із найскладніших напрямків соціально-демографічного аналізу. Аналіз тенденцій міграцій населення ускладнений недостатньою достовірністю вихідних даних: наявні джерела інформації про міграції дають менш точні відомості порівняно з джерелами інформації про інші демографічні процеси. Однак, на сучасному етапі єдиною можливою залишається використання офіційних даних статистики міграційних потоків при аналізі міграцій. За такого підходу при проведенні міграційного аналізу враховуються лише ті переміщення у просторі, які пов'язані із зміною прописки (після її відміни – реєстрації), тобто офіційного місця проживання. Нелегальна міграція (як наших співгромадян до інших країн, так і іноземців до України) та неофіційні переїзди в межах України у цьому контексті випадають з поля зору.

Дослідженнями міграцій різного рангу в свій час займалися В.Джаман, Я.Жупанський, Ф.Заставний, О.Хомра, К.Прокопишак, О.Бугуцький, М.Прибиткова, Г.Балабанов, А.Гольцов, Г.Старостенко та інші.

Завданням даної статті є дослідження впливу сучасних міграцій на такі демогеографічні процеси, як динаміка чисельності населення області, формування статевої та вікової структури, а також на природний рух; виявлення наслідків цього впливу та тенденцій зміни даних процесів під впливом міграційного чинника.

Міграція населення зумовлена комплексом різних чинників. Оскільки рішення мігрувати приймається окремими людьми з різними економічними і соціальними можливостями, рівнем освіти, то співвідношення між економічними і неекономічними чинниками в прийнятті даного рішення не однаково не тільки в різних регіонах, але й всередині самого населеного пункту. До основних причин міграції населення можна віднести соціально-культурні, демографічні та економічні [1, с.].

Одна з основних причин еміграції – економічна криза, яка супроводжується низькими заробітками та низьким життєвим рівнем населення. Так, середньомісячна зарплата в 2002 році у Тернопільській області склала 237.05 грн. (в сільському господарстві – 124.25 грн.). Серед тих, хто виїжджає, висока питома вага людей розумової праці (лікарі, архітектори, учені). А масовий відтік висококваліфікованих спеціалістів несе економічну, інтелектуальну та моральну втрату для регіону та країни в цілому. Зменшується кількість людей з вищою освітою. Зупинити повністю цей процес неможливо, але держава повинна вжити заходи щодо його скорочення та збереження еліти суспільства.

Серед багатьох демографічних проблем у регіоні особливої ваги заслуговує міграція населення за кордон, що призводить до ще інтенсивнішого “вимивання” найбільш активних молодих людей, різко погіршуючи і без того складну демографічну ситуацію. На початку 90-х рр. розпочалось різке збільшення еміграції. Її потенціал характеризується високим рівнем протягом 1990-1993 рр. А введення в дію у 1993 році Закону про виїзд за кордон викликало у 1994 році чергове зростання еміграції. Насамперед, у проблемі зовнішньої міграції та її впливу на трудовий потенціал регіону важливе значення має професійно-кваліфікаційний склад емігрантів. Якщо врахувати те, що ряд країн у питаннях прийому емігрантів підвищили вимоги до якісного їх відбору, то для нас еміграція населення регіону означає, в першу чергу, втрату інтелектуального, творчого потенціалу.

Значні міграції сільського населення викликані знову ж таки соціально-економічною кризою в Україні (масове безробіття, труднощі постачання сіл продуктами, падіння престижу зайнятих висококваліфікованою розумовою працею та ін.). Основні потоки мігрантів формуються саме із сільської місцевості, де звужена сфера прикладання праці. Хоча за офіційними даними (див. табл. 1) картина інша: показник механічного скорочення більший у міських поселеннях. Якщо розглянути показники механічного скорочення окремо для сільського та міського населення, то варто відмітити більш негативні її значення в містах області (-1326 осіб для міських поселень та 189 осіб для сільської місцевості у 2002 р.). Цю суперечність можна пояснити значними потоками сільських мігрантів, які ніде не фіксуються. Сільські жителі в основному виїжджають по путівках через туристичні фірми, але не на кілька днів, як туристи, а залишаються там нелегально на кілька років.

Труднощі переїзду та адаптації до нових умов життя негативно впливають на здоров'я мігрантів, частоту й характер їх захворюваності, знижуючи тривалість життя та викликаючи у низці випадків підвищену й передчасну смертність цього контингенту. Як правило, міграції сполучені з тимчасовим, а й іноді й тривалим розривом сімейних зв'язків, відстроченими шлюбами та народженням дітей. Отже, міграції є складником демографічної ситуації, впливають на характер демографічного розвитку, взаємопов'язані з процесами відтворення населення, вносять істотні зміни в його структури. Так, особи працездатного віку в структурі тих, хто виїжджає із села за кордон, становлять понад 90%, а співвідношення між чоловіками та жінками – 52 і 48%. А це суттєво впливає на майбутній стан природного відтворення сільського населення. [2, с.55].

До 1992 року можна було вважати позитивним явищем і маятникову міграцію, яка не викликала негативних економічних чи соціальних наслідків. У період економічної кризи скорочення діяльності, зменшення потужності, ліквідація та перепрофілювання багатьох підприємств та установ, де були зайняті “маятникові мігранти”, а також зменшення кількості рейсів автобусів та приміських поїздів, подорожчання транспортних послуг, зменшення

Міграція населення по районах і м. Тернополі у 2002 р. (осіб на 1000 населення)¹.

	У межах області			Зовнішня міграція		
	Число прибулих	Число вибулих	Механіч- ний приріст (скоро- чення)	Число прибулих	Число вибулих	Механіч- ний приріст (скоро- чення)
<i>По області</i>	9.6	9.6	-	4.8	5.8	-1.0
У ТОМУ ЧИСЛІ						
<i>міські поселення</i>	11.9	13.2	-1.3	6.6	8.1	-1.5
<i>сільська місцевість</i>	7.8	6.9	0.9	3.6	4.2	-0.6
Бережанський	12.9	10.8	2.1	5.6	5.7	-0.1
Борщівський	8.3	8.1	0.2	5.3	6.9	-1.6
Бучацький	8.6	8.7	-0.1	4.6	4.9	-0.3
Гусятинський	8.2	8.0	0.2	4.2	4.5	-0.3
Заліщицький	3.7	5.5	-1.8	4.5	7.7	-3.2
Збаразький	11.6	7.0	4.6	3.2	3.1	0.1
Зборівський	15.3	13.0	2.3	3.5	3.3	0.2
Козівський	9.5	6.9	2.6	3.6	3.3	0.3
Кременецький	6.4	7.4	-1.0	7.0	10.1	-3.1
Ланівецький	12.4	12.0	0.4	4.0	5.2	-1.2
Монастирський	2.9	5.0	-2.1	4.7	8.1	-3.4
Підволочиський	4.8	4.7	0.1	3.2	3.5	-0.3
Підгаєцький	0.7	6.5	-5.8	3.3	5.0	-1.7
Теребовлянський	13.4	10.9	2.5	3.5	3.3	0.2
Тернопільський	16.6	6.3	10.3	2.6	2.3	0.3
Чортківський	13.9	11.6	2.3	5.5	5.6	-0.1
Шумський	7.2	8.1	-0.9	5.0	6.0	-0.1
м. Тернопіль	8.7	14.0	-5.3	6.8	8.5	-1.7

¹- Таблиця складена за даними Тернопільського обласного управління статистики.

зарплати та інші причини зумовили різке скорочення кількості “маятникових” мігрантів. Село не мало можливості забезпечити все наявне населення робочими місцями, тому такі мігранти вимушені були поповнювати число безробітних; дехто знайшов собі роботу у місці проживання або включився у сезонні міграції за межі області.

Сьогодні негативний вплив маятникової міграції помітний в економічних, соціальних та демографічних процесах суспільного життя. Маятниковими мігрантами є переважно особи працездатного віку (16-54(59)), а в місцях їх виходу помітні зменшення обсягу і погіршення якості структури трудових ресурсів. У місцях тяжіння трудових ресурсів гальмується впровадження прогресивної техніки, технології. Тим більше, маятникова міграція пов’язана не тільки із значними фізичними затратами, але й значними витратами вільного часу, що обмежує розвиток особистості. З 1993 року на території регіону помітне звуження масштабів маятникової міграції, тобто скорочується чисельність сільських жителів, які працюють у містах.

Помітною стає тенденція зниження інтенсивності міграційного впливу населення з сільської місцевості. Частково це пояснюється різким зростанням вартості життя у містах на початку 90-х рр. (наприклад, на одного міського жителя у 2002 році припадало 19.5 кв.м житлової площі, тоді як на одного сільського жителя – 22.2 кв.м), деякими пільгами мешканцям села, але головне – скороченням “міграційного потенціалу” сільських поселень. Тому поліпшення умов життя населення повинно стати пріоритетним завданням державного

значення [3, с.43].

В останні 10 років з сільських поселень в міста області приплив населення призупинився внаслідок звуження сфери прикладання праці в містах, насамперед внаслідок зупинки діяльності великих промислових підприємств. Починається зворотний процес реурбанізації, тобто повернення міських мешканців у села, але він ще не набув значних розмірів. Люди повертаються до сіл не тому, що там кращі умови життя, а тому, що жити в містах стало дуже важко. Затримки з виплатою заробітної плати, проживання по 2-3 сім'ї в одній квартирі змушують представників старшого покоління повертатися до вимерлих батьківських осель на селі [4, с.23]. На нашу думку, цей процес довготривалий і, якщо держава буде стимулювати переселення у сільську місцевість, то це матиме велике значення для стабілізації демографічної ситуації в країні, безпосередньо впливатиме і на зміцнення сільської поселенської мережі та удосконалення розвитку промислового виробництва, піднесення соціально-економічного розвитку села.

Протягом останніх десяти років суттєвих змін зазнали і внутрішньодержавні міграційні процеси (так, сальдо міжрегіональної міграції в області становило у 2002 р. -804 осіб на 1000 жителів). Багаторічний відплив сільської молоді в міста та за межі України визначив деформацію всіх демографічних структур і процесів в сільській місцевості. Адже село залишали переважно молоді та працездатні люди, цей процес супроводжувався збільшенням частки осіб пенсійного віку (24.3% – в області, 31.7% – в сільській місцевості), зростанням смертності сільського населення (17.7 ‰ у 2002 р. проти 16.3 ‰ у 1990 р.), скороченням його народжуваності (9.1 ‰ у 2002 р. проти 12.6 ‰ у 1990 р.), зниженням природного приросту населення (-8.6 ‰ у 2002 р. проти -3.7 ‰ у 1990 р.). Отже, досліджуючи внутрішній міграційний рух населення, можна зробити висновок: у попередні десятиріччя переважав міграційний потік з сіл до міст, а сьогодні спостерігається зворотний процес – наростаюча тенденція переселення з міст до сіл.

Крім цього, слід підкреслити, що за кордон на роботу їде насамперед молодь. Тим самим зростає демоекономічне навантаження на працюючих, що спричиняє скорочення валового внутрішнього продукту, а відповідно й суми грошових надходжень до бюджету, згортання соціальних програм. Так, у 2000 році в Тернопільській області на 1000 населення працездатного віку припадало 845 непрацездатних, в тому числі 609 – в міських поселеннях та 1084 – в сільській місцевості. У 2002 році з нашої області вибуло на 1137 осіб більше, ніж прибуло (у 2000 році – на 1318), тобто сальдо міграції скоротилося від -1.1 ‰ (2000 р.) до -1.0 ‰ (2002 р.) на 1000 жителів. Додатній показник спостерігається у Збарзькому (0.1), Зборівському та Тербовлянському (по 0.2), Козівському та Тернопільському (по 0.3) районах. В інших районах спостерігається механічне скорочення населення від -0.1 (Бережанський та Чортківський райони) до -3 ‰ і більше (Монастириський, Заліщицький та Кременецький райони); у вищевказаних районах також спостерігається і найбільше природне скорочення населення. Тобто, ситуація в центральних районах краща, ніж на периферії і щодо зовнішньої, і щодо міграції в межах області. Сальдо міграції за межі України з території області – -333 осіб. Міграція населення області в країни СНД та Балтії незначна, тоді як в країні так званого далекого зарубіжжя у 2002 році виїхало 358, а прибуло з них всього 27 осіб (сальдо становить -0.3 ‰).

Механічне скорочення населення (в проміле) в межах області спостерігається у Бучацькому (-0.1), Заліщицькому (-1.8), Кременецькому (-1.0), Монастириському (-2.1), Підгаєцькому (-5.8), Шумському (-0.9) районах та в місті Тернополі (-5.3). В інших районах відмічається механічний приріст населення від 0.1 у Підволочиському до 10.3 ‰ в Тернопільському районі. Позитивний міграційний приріст у вищевказаних районах пояснюється припливом мігрантів в центральні райони, які тяжіють до обласного центру; впливають також і “маятникові міграції”.

У регулюванні зовнішньої міграції населення значну роль відіграє розвиток легальної

трудої міграції. Обласні служби зайнятості населення укладають договори трудової діяльності нашого населення (в першу чергу безробітних) за кордоном. Такі договори передбачають роботу за домовленістю або стажування терміном 1-3 роки з обов'язковим поверненням.

Відсутність міждержавних угод, які, згідно з чинним законодавством, покликані захищати інтереси тимчасово працюючих за кордоном, перетворює їх на дешеву робочу силу (рівень оплати нижчий порівняно з місцевими працівниками в 5 разів і більше), позбавляє будь-яких гарантій щодо умов оплати та охорони праці. Сім'ї таких мігрантів тривалий час є фактично неповними, діти не отримують належного виховання, розпадаються шлюби тощо.

Для покращення ситуації необхідно вжити таких заходів: перехід в демографічній і міграційній політиці від прямих виплат і пільг в оподаткуванні і кредитуванні (основний напрям пристосування демографічної і міграційної політики до ринкової економіки) повинен доповнюватися особливими міграційними заходами, які направлені у першу чергу на регулювання структури сільських мігрантів. Не тільки закріплення молоді на селі, але й стимулювання переселення сімей із дітьми у сільську місцевість буде сприяти створенню і розвитку страхового фонду для фінансування витрат на сільськогосподарську (професійну, середньо спеціальну і вищу освіту). Регіоналізацію міграційної політики треба розпочати із розробки і реалізації комплексу заходів для стимулювання переселення в райони демографічної кризи. У районах із відчутним аграрним переселенням необхідно розробляти і реалізувати і програми зайнятості сільського населення, і, на майбутнє, програми переселення [5, с.137].

Література:

1. Прокопишак К. Взаємозв'язок міграції населення та соціально-демографічних процесів на селі // Регіональна економіка, 1997. – №4. – С. 33-38.
2. Бугуцький О.А. Демографічна ситуація на селі // Економіка АПК, 1997. - №11. – С. 54-57.
3. Балабанов Г.В., Гольцов А.Г. Умови життя сільського населення // Український географічний журнал, 1994. - № 3. – С. 42-49.
4. Старостенко Г. Новітні демографічні тенденції в Україні // Економіка України, 1998. – №5. – С. 22-30.
5. Хомра О. Міграція сільського населення України: загальна характеристика, регіональні аспекти, специфіка в умовах кризи, підходи до управління // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Тези доповідей I Всеукраїнського семінару з географії населення. – Луцьк. – 1993. – с. 138-140.

Summary:

Liliya Zub: MIGRATIONS OF THE POPULATION AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE FORMATION OF MODERN GEODEMOGRAPHIC SITUATION (AFTER THE EXAMPLE OF TERNOPIL REGION).

This article deals with the investigation of the role of population migrations in the formation of modern geodemographic situation. Main indicators of the mechanical movement in Ternopil region have been analyzed and their influence on the geodemographic processes of the region have been profoundly investigated.

УДК 39:91(477,64)

Тетяна ЧИРКОВА

ЕТНОГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕГІОНУ НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У ході проведеного аналізу була визначена тенденція розвитку основних етнічних груп